

ÂYAN AİLESİ TAVASLIZADELER VE SULTAN II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE DENİZLİ'DE YEREL YÖNETİCİLERİN YOLSUZLUKLARI

Harun ÇOBAN¹

Öz:

Osmanlı Devleti'nde âyanlık XVIII. yüzyılda bir devlet kurumu haline gelmiştir. Asayiş, toprakların korunması, eşkıyalığın önlenmesi, seferlere toplayabildiği kuvvetlerle destek verilmesi, ordunun geçiş yollarının korunması ve ihtiyaçları için teçhizatın ayarlanması gibi kolluk, asayiş ve muhafaza konularında âyanlardan yararlanılmıştır. Âyanların önde gelenlerinden Tavaslızadeler, XIX. yüzyılda Denizli ve Menteşe sancaklarında hüküm sürmüş, Tanzimat'ın getirdiği yeni düzenlemelerle yetkilerinin kısıtlanmasına ve hâkimiyetlerinin daraltılmasına rağmen yeni düzende de etkinliklerini sürdürmüş ve bürokratik bir güç olarak varlıklarını devam ettirmişlerdir. Osmanlı Devleti, Kanun-ı Esasi ile bu güçleri ortadan kaldırarak taşra halkının refah içinde yaşamasını sağlamayı amaçlamıştır. Ancak Kanun-ı Esasi ile yapılması planlanan bu reformlar, Tanzimat Fermanı ile tasarlanan reformlarda olduğu gibi umulan gelişmeyi sağlayamamıştır.

Âyanlar üzerine müstakil çalışmalar yapılmış olsa da bu çalışmalarda, âyanların kendi bölgelerindeki memurlarla olan münasebetleri, ne tür yolsuzluklara karıştıkları, Sultan II. Abdülhamid devrindeki ihtiras ve iradesizlikleri ele alınmamıştır. Bu çalışma, Sultan Abdülhamid döneminde Osmanlı bürokrasisinde memurlar ve âyanlar arasındaki ilişkinin deformasyonunu ve XIX. yüzyıl sonlarında Osmanlı mahalli idare güçlerinin durumunu, Denizli ve çevresinde bir güç olarak varlıklarını sürdüren Tavas Ağaları hakkında birbirini takip eden bir dizi arşiv kaydı ile incelemektedir.

Anahtar Kelimeler: Sultan II. Abdülhamid, Yerel Yönetimler, Denizli, Tavaslızadeler, Yolsuzluk, Kanun-ı Esasi.

Jel Kodları: K490

THE AYAN FAMILY TAVASLIZADELER AND THE CORRUPTION OF LOCAL ADMINISTRATORS IN DENİZLİ DURING UNDER THE SULTAN ABDULHAMİD II

Abstract:

“Ayanlık” was converted a state institution in the XVIIIth century. Ottoman state benefited from ayans in matters of law enforcement, security and protection issues such as public order and protection of territory, preventing banditry, supporting the expeditions with the forces they can gather, protecting the crossing routes of the armies during the expeditions and adjusting equipments for the needs of the army. Tavaslızades, one of the leading Ayans, ruled in Denizli and Menteşe Sanjaks in the XIXth century. They caused many problems in the region in the century. The Tavaslızades had continued their effectiveness in the new order and maintained their existence as bureaucratic power despite the restriction of their powers and the narrowing of their dominance with the new regulations brought by the Tanzimat. Ottoman state aimed to ensure that the people of the provinces lived in prosperity eliminating these powers with the Kanun-ı Esasi. However, these reforms planned with Kanun-ı Esasi could not provide the expected development like the reforms designed with the Tanzimat Fermanı.

Although detached studies have been carried out on the ayans, These studies has been ignoring the relations of the ayans with the civil servants in their regions, what kind of strife they were involved in, their passions and corruption during reign of Sultan Abdulhamid II. This study examines the deformation of the relationship between civil servants and landowners in the Ottoman bureaucracy during the reign of Sultan Abdulhamid and The situation of the Ottoman local government forces at the end of the XIXth century with a series of successive archival records about the Tavas Aghas who continued their existence as a power in and around Denizli.

Keywords: Sultan II. Abdülhamid, Denizli, Tavaslızadeler, Corruption, Kanun-ı Esasi.

Jel Codes: K490

¹ Dr., haruncoban15@gmail.com, ORCID: 0000-0003-4017-3689

Başvuru Tarihi (Received): 22.11.2022 **Kabul Tarihi** (Accepted): 20.01.2023

Giriş

Osmanlı Devleti'nin kuruluş sürecinde, devletin kontrolü dışında hiç kimsenin toprak sahibi olamayacağı ve feodal düzenin varlık gösteremeyeceği bir yapı kurulmuştu. Bu yapı yerel yönetim kurumlarının merkezi yönetime karşı özerk bir konumda olmasına izin vermemiş, kurumların yöneticileri doğrudan merkezden yetkilendirilmişti. (Heper, 2010, s. 51; Şengül, 2011, s. 25; Eryılmaz, 2012, s. 230). Fakat bu geleneksel Osmanlı taşra idare anlayışının devlet otoritesinin zayıflamaya başladığı XVII. yüzyıl itibariyle, geleneksel anlayışla tezat bir yapıya büründüğü, bazı yerel ailelerin ön plana çıktığı ve yerel idarelerde etkili olmaya başladıkları görülmektedir. Âyan adı verilen bu kişiler üç ya da altı aylığına satın aldıkları mukataaları, iltizam usulünde yapılan değişikliklerle, kaydı hayat şartıyla alarak servetlerini daha da artırmışlar, buldukları bölgelerde otoriter bir hale gelmişlerdi. Âyanlık XVIII. yüzyılda artık bir devlet müessesesi haline gelmiş, vergilerin toplanması, eşkıyalık hareketlerin önlenmesi, buldukları bölgelerin korunması, toplayabildikleri kuvvetlerle seferlere destek vermeleri, sefer esnasında orduların geçiş güzergâhının korunması ve ordunun ihtiyacı için gerekli malzemelerin hazır edilmesi gibi kolluk, asayiş ve muhafaza konularında âyanlardan faydalanılmıştır. Âyanlar ve âyan aileleri ile ilgili olarak birçok çalışma yapılmıştır. (Özkaya, 2014; Akdağ, 1970; Uzunçarşılı, 2010; Mert, Âyan, 1991; Kütükoğlu, 2011; Ertaş, 2012; Beydilli, 2007; Aktepe, 1953) Osmanlı Devleti'nin birçok bölgesinde görülen âyanların en meşhurları; Kilis çevresinde Canpolatoğlu, Bozok çevresinde Çapanoğlu, Ankara çevresinde Müderrisoğlu, Manisa ve Adapazarı çevresinde Karaosmanoğulları, Vidin çevresinde Pasvandoğlu, Kastamonu'da Tahmiscioğlu, Rize'de Tuzcuoğulları, Rusçuk'ta Alemdar Mustafa Paşa yine Rusçuk'ta Tirsinikli, Deliorman'da Yılıkoğlu ve Menteşe bölgesinde Tavaslızâdelerdir. (Kütükoğlu, 2011, s. 448)

Bozulan mali ve askeri düzen taşrada merkeze muhalif güçlerin teşkilatlanmasına da zemin hazırlamıştır. (Genç, 2014, s. 331-34) Neredeyse XIX. yüzyılın sonuna kadar Osmanlı şehir ve kasabalarında egemen olan bu durumdan halk çok mustarip olmuştur. Bu kişilerin bir kısmı devlet hizmetinde çalışan kimseler olup icra ettikleri mütesellimlik ve voyvodalık vazifelerini yürütürken görevlerini kötüye kullanmışlar, devletin koyduğu vergilere kendileri de vergi ilave etmişler ve bu yüzden haklarında yapılan şikâyetlerin ardı arkası kesilmemiştir. Şikâyetler üzerine vazifeleri ellerinden alınsa bile çoğu zaman nüfuzları sayesinde kendilerini temize çıkartarak tekrar iş başına gelmişlerdir.

Tanzimat döneminde taşra yönetimi, idari, mali ve hukuki alanlarda yapılan reformlarla² yeniden ele alındı, âyanların gücünü kırmak için merkezi yönetimi güçlendirme çabaları sonucunda, padişahın değil, reformları gerçekleştiren bürokratların öne çıktığı bir süreç yaşandı. (Aslan & Yılmaz, 2001, s. 290-91) Tanzimat reformlarında, âyan kalıntılarından kurtulmak ve otoriter bir merkezi idare tesis etmek için eyalet sisteminden il sistemine geçildi, 1864 tarihli Vilayet Nizamnamesinin amacı, yerel yönetim birim ve sistematığının yerleştirilerek özerk kuvvetlerin iradesini kırmaktı. Nizamname ile taşra mülki idarecilerinin yetki ve görevlerinin kullanım süreçlerinde merkezi otoritenin emir ve görüş denetimini artıran birimler ve yeni meclisler kuruldu, üyeleri seçimle belirlenen idare meclisleri ihdas edildi. (Ortaylı, 2020, s. 85-89)

Tanzimat reformlarının yerel yönetimler açısından getirdiği değişikliklerin uygulanmasında birçok sorunla karşılaşıldı. Her şeyden önce idare meclislerine seçilen temsilciler, nüfuz ve kontrolü altında buldukları eşraf ve âyanlardan olabilmekte veya âyan ve eşrafın bizzat kendisi bu göreve gelmekte, böylece bu meclisler yolu ile âyanlar yine bölgedeki iktidarlarını koruyabilmekteydiler. (Boztepe, 2013, s. 13) Tanzimat döneminin sonunda dış müdahaleler ve

² Eski hukuk sisteminden yeni hukuk sistemine geçiş süreci ve nedenleri hakkında daha geniş bilgi için bkz. (Erbay, 2018; Şahin, 2019)

ekonomik sorunlar yanında rüşvet almaya alışık fırsatçı memurlar ve yerel toprak ağaları ülkenin geleceğini tehdit edecek bir sorun haline geldiler. (Karpaz K. , 2006, s. 40) Yaklaşık 40 yıllık

uygulamalar yumağının başarısızlığı ile 1876 yılına gelindiğinde yeni bir idari deneyim teşebbüsünde bulunulacaktı. Yüzyılın başından beri yapılan tüm yeniliklerin birikimi II. Abdülhamid döneminde, parlamenter ve anayasal bir idare anlayışını ortaya çıkaracaktı. (Çoban, 2021, s. 15)

Meşrutiyetin ilanı sürecinde çok etkili olan ve adeta yeni düzenin mimarı konumundaki Midhat Paşa, taşradaki âyanların politik varlığını kabul etmiştir. Bu kabul edilmiş merkez ile yerel güçler arasında kurulacak dengeye bağlanmıştır. Kanun-ı Esaside Meclis-i Mebusan üyelikleri, idare meclislerinin varlığı ve seçim komiteleri bu dengeyi sağlayacak unsurlar olarak yer almıştır. Seçim komitelerinin üyeleri bölgelerdeki ileri gelen ulema, Müslüman olmayan grupların temsilcileri, tüccar, çiftçi ve hükümet yetkililerinden oluşturulmuştur. (Karpaz K. , 2006, s. 45-50)

Sultan II. Abdülhamid, Nizam-ı Cedid, Tanzimat ve Islahat hareketlerinin hedeflediği taşra yönetimini yeniden yapılandırırken taşra ile merkezi yönetim arasındaki bağı kuvvetlendirerek yerel güç unsurlarını etkisiz hale getirmek ve merkezi yönetimin gücünü ülkenin en ücra köşelerinde hissettirmek hedefine ulaşmak istemiştir. Sultan Abdülhamid yerel yönetimlerde kendi siyasetini uygularken kullanacağı en önemli yönetim ve kontrol araçlarının başında gelen memurlar hakkında da bir dizi düzenlemeler yapmıştır. Kanun-ı Esasi memurlara, şahsi hürriyetlerinin korunduğuna, kanun dışı cezalandırılmayacaklarına, hak ve görev yönünden kanun önünde eşit olacaklarına, üstlerinden gelen kanunsuz emre itaat etmemekten dolayı sorumlu tutulmayacaklarına dair güvence vermişti. Memuriyetlere tayin, ehliyet ve liyakat dikkate alınarak yapılacak, memur herhangi bir suç işlemedikçe ve suçları sabit olmadıkça veya kendisi istifa etmedikçe azlolunamayacaktı. (Düstür, I. Tertib, H.1299, s. 1-30; Özdemir, 2013, s. 268; Manav, 2017, s. 219) Bu düzenlemeler yanında memurların yargılanmalarının da bir usule bağlandığını, bu konuda 1872 tarihli Memurin Muhakematı Nizamnamesinin geçerli olduğunu görmekteyiz. Bu nizamname, suçun tasnifi, tespiti, sorgu ve mahkeme süreçlerini belirlemiştir.³

Askeri konulardaki işleri takip etmek için de 21 Aralık 1879’da Teftiş-i Askerî Umûmî Komisyonu kuruldu. Komisyonla ilgili olarak hazırlanan nizamnameye göre, komisyon doğrudan Sultan’a bağlı on üyeden oluşuyordu ve askeri konularda her türlü raporu aracısız ona sunabileceklerdi. Komisyon her türlü evrakı istediği idari birimden talep edebilecek ve inceleyebilecekti. Sultan Abdülhamid’in içinde bulunduğu şartlar; onun tahta çıkışının hemen ilk senelerinden itibaren tek merkezden yönetimin gerekliliğine olan inancını güçlendirmişti, kendi etrafında kurduğu komisyonlar bu merkezleşmenin araçlarıydı. (Ölmez, 2006, s. 115-134) Denizli’de meydana gelen olayda Askeri Komisyonun çok etkin bir şekilde çalıştığı ve hatta askeri alan dışındaki konularda da kararlar aldığı görülecektir.

Kanun-ı Esasi’nin 108. maddesi de vilayet yönetimi ile ilgiliydi. Vilayet yönetimi, vilayet, liva, kaza biçiminde sıralanmış; bu birimlerde, usulü daha sonra özel bir kanunla belirtilecek seçimle oluşan idare meclislerinin ve yılda bir kez toplanan Vilayet Umumi Meclisi’nin görev yapacağı belirtilmişti. Yeni düzenleme, valilerin yetkilerini genişletiyor, yerinden yönetim anlayışını önceliyor, yerel otoriter güçlerin etkisini artırıyordu. (Düstür, I. Tertib, H.1299, s. 10-14) Haliyle eşraf nitelemesini alan âyanlar hala etkilerini devam ettiriyorlardı. Sultan’ın karakterinin ve

³ Konu ile ilgili olan tahkikat ve yargılamalarla ilgili düzenlemeler 1872 tarihli Memurin Muhakemat Nizamnamesine yapılan ve 1888’de yürürlüğe giren Üçüncü zeyl içerisinde yer almıştır. Yapılan bu düzenlemeye göre, usulüne göre yapılan ilk tahkikatlar üzerine memurluk hizmetlerinden dolayı yargılanmalarına lüzum görülen kaza kaymakamları irade-i seniyye izniyle mahkemeye alınacaklardı. Bu düzenleme ile valilerin yerel yönetimler üzerindeki yargılama yetkisi kısıtlanmıştı. (Düstür, I. Tertib, H.1299, s. 25)

yönetim anlayışının tam anlamıyla devlete yansıdığı⁴ bir dönemde yerel yönetimler, memurlar, eşraf ve halk ilişkileri istenen düzeye getirilebilmiş midir? Kanun-ı Esasinin birçok nizamnamelerle yerel yönetimler açısından değiştirilmeye çalışıldığı bir dönemde bu hükümler ne kadar uygulanabilmiştir? Birçok şehirde hâkim olan yerel güçlerin Denizli ve çevresindeki durumları ne olmuştur? Bu soruların cevaplarını 1892-1894 yılları arasında Denizli Mutasarrıflığında yaşanan gelişmelerde bulabilmekteyiz.

1. II. Abdülhamid Dönemine Kadar Tavaslızadeler ve Hükümetle İlişkileri

II. Abdülhamid dönemi mülki idaresinin en büyük sorunu, memur sayısındaki yetersizlik ve memurların bazılarının hâlâ geçmişin yozlaşmış anlayışını taşımalarıydı. Memurlar arasında ihtiras, rüşvet ve yolsuzluk olayları devam etmekteydi.⁵ Güçleri kırılan fakat hâlâ ellerinde tuttıkları servet, nüfuz ve idari görevlerle memurları kontrol altına alabilen servet ve güç sahibi yerel otoriteler, onları kendi amaçları doğrultusunda hareket etmeye zorlayarak halka zulmetmeye devam etmişlerdi. Taşrada yaşananlar yüzyıl önceki alışkanlıklarla yeni kuşak arasındaki yerel yönetim anlayışının adeta bir birleşeni görünümündeydi.

Denizli bölgesinde hâkim olan Tavaslızadeler ve Denizli mülki idarecileri arasındaki ilişkiler yumağı, geçen yüzyıl boyunca yapılan islahat çalışmalarının geldiği durumu da yerel yönetimler çerçevesinde göstermektedir. (Ertaş, 2012, s. 118-119) Denizli XVIII. yüzyıl boyunca Kütahya Sancağına bağlı bir kaza idi, XIX. yüzyılda Anadolu Beylerbeyliğinin bölünmesi üzerine sancak haline gelerek Aydın Eyaletine bağlandı. Tanzimat'tan önce Denizli, Anadolu Eyaletindeki Valide Sultan haslarından biri olup, bölge gelirleri merkezden atanan voyvodalar tarafından toplanmaktaydı. 1842 düzenlemeleri ile bölge 1793'ten beri sürdürdüğü Valide Sultan Hassı statüsünden çıkararak bir kaymakamlık haline getirildi ve Aydın Vilayetine tabi kaymakamlar tarafından idare edildi. 1867 düzenlemesinden sonra Mentеше ile birleştirilen Denizli, tekrar kaza olarak Aydın Sancağına katıldı. 1864 ve 1871 yılında yürürlüğe giren Vilayet Nizamnameleri ile taşra yönetiminde köklü bir değişikliğe gidilmiş ve idare tarihinde bir dönüm noktası yaşanmıştır.⁶ 1867'de Denizli'nin kaza düzeyine indirilmesiyle bölgenin idari örgütlenmesi de bir alt dereceye düşürülmüştür. Her ne kadar şehirdeki kaza idare meclislerinin, kural olarak liva düzeyindeki hizmetleri aynı hukuki kurallar dâhilinde yürütmesi gerekiyorsa da idari yetkinlik açısından bir üst makam olan Aydın Sancağı İdare Meclisine tabi durumda kalmıştır. Sultan II. Abdülhamid döneminde, 1883'de Denizli Sancağı yeniden kurulunca idari birim mutasarrıflık haline getirildi, 1884'te Tavas, 1888'de Garbi Karaağaç Denizli'ye kaza olarak katıldı. Mutasarrıflık derecesine yükseltilen Denizli'de, kaza idare meclislerinin yerini liva idare meclisi aldı ve kentin en önemli idari bürosu kuruldu. Yeni kurulmuş olan bu meclis, liva düzeyinde yürütülen eğitim, bayındırlık, maliye, tarım, ticaret ve sağlıkla ilgili faaliyetlerin görüşülmesi ve bölgede hizmet sunan mektep, hapishane ve hastane gibi kamu binalarının bakım ve onarımlarının yapılmasıyla görevliydi. Bunların yanında meclis, vergilerin toplanıp dağıtılması ve hazineye ait gelir kaynaklarının korunması gibi meselelerde de görüş bildiriyordu. (Baykara, 2007, s. 102; Demir, 2007, s. 213; Avcı, 2010, s. 65-84)

XIX. yüzyıl ortalarında Denizli'de genel olarak tarım ve hayvancılığa dayanan ekonomik yapı dikkat çekmektedir. Yerleşim yerlerinde ürünler hububat, pamuk, tütün, bostan ve hayvan yeminden oluşmaktadır. Dokumacılığın da yavaş yavaş ön plana çıkmaya başladığı bu dönemde, 1893 yılı nüfus sayımına göre Denizli Mutasarrıflığının nüfusu 212.493 kişidir. Bunların 209.405'i Müslüman, 2.562'si Rum, 502'si Ermeni ve 1'i de Bulgar'dır, 23 kişi ise yabancı uyruklu

⁴ Sultan II. Abdülhamid'in yönetim anlayışı ile ilgili yerli ve yabancı kaynaklarda yer alan algı ve tespitler için bkz. (Yazıcı, 2014)

⁵ II. Abdülhamid döneminde memurlar arasında yaşanan problemlerin idareye olan olumsuz yansımaları hakkında bkz. (Çakar, 2020)

⁶ Nizamnameler hakkında daha detaylı bilgi için bkz. (Gençoğlu, 2011, s. 29-50)

vatandaşlardan oluşmaktadır. Osmanlı Devleti’nin son yıllarına kadar müstakil mutasarrıflık durumunda kalan Denizli 1894’de idari bakımından 6 kaza, 4 nahiye ve 385 köyden meydana gelmektedir. (Karpaz K. H., 2003, s. 162; Çadırcı, Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı, 1991, s. 258)

Mutasarrıflık idaresinin kurulması Denizli’de yerel güçlerin bu düzene göre yeniden yapılanmaları sonucunu ortaya çıkardı. Çıkarların ve gücün korunması açısından onlar için bu durum kaçınılmaz görünüyordu. Batı Anadolu’nun yerel idarecileri Anadolu’nun muhtelif yerlerinde olduğu gibi birçok vazifeyi yerine getirmekte merkezî idarenin adeta eli kulağı idi. XVIII. yüzyılın Batı Anadolu’sunda taşranın önde gelen idarecileri eşkıyaya göz açtırmamak, aşiretlerin başıboş hareketlerine mâni olmak, yolsuzluk yapanlara gereken cezaları vermek gibi vazifeler icra ettiler. (Günay, 2006, s. 93-118) Tanzimat’ın ilanına kadar voyvodalık müessesesinin uygulandığı Denizli’de bu görevde birçok kişi bulundu ve bunların vazifeleri sadece iktisadî işler ile sınırlı kalmadı. Bu vazifede bulunan en kayda değer kişiler yörenin köklü bir ailesi olan Tavaslızâdelerin arasından çıktı. XIX. yüzyılın başlarından itibaren Denizli Hassı Voyvodalığı, Batı Anadolu’nun (Denizli, Muğla ve Aydın bölgesi) büyük âyan ailelerinden olan Tavaslızadelere mensup Ömer Ağa ve Osman Ağa tarafından yönetilmeye başlandı. 1803-1811 yılları arasında Ömer Ağa, 1811-1817 (1853) yılları arasında Osman Ağa Denizli, Menteşe ve Aydın bölgesinin nüfus ve ekonomik olarak en güçlü ailesi konumuna gelen Tavaslızadeler içinden idareci oldular. Tavaslızadeler ekonomik güçlerini ve siyasi nüfuzlarını Osman Ağa döneminde artırdılar ve bölgenin yönetim organlarında etkili oldular.⁷

Tavaslızade ailesi ahali ile bir takım sorunlar yaşamış olsa da sancak genelinde nüfuzlarını daha da artırarak büyük servet kazandılar. Çevre kazalarda çok sayıda çiftlik sahibi olan aile aynı zamanda bölgedeki birçok hassa çiftliklerinin işletmesini de ele geçirdi. Osman Ağa, 1837 yılında Menteşe Sancağında Köyceğiz Kazasındaki Mihrişah Sultan Vakfından olan yirmi dokuz adet çiftliğin işletmecisi olmasının yanı sıra Denizli ve Honaz’da Büyük Ada, Küçük Ada, Ada, Caber, Gölemezli, Çeşmebaşı, Kavakbaşı, Güzelpınar ve Uzunpınar çiftlikleri ile Acıpayam’daki Çorum ve Uçarı çiftliklerinin de sahibiydi. Osman Ağa 1853 yılında ölene kadar çeşitli şekillerde bölgede devlet adına mütesellimlik, muhassıllık, kaymakamlık gibi idari görevlerde bulundu. Osman Ağa görevde iken kendisine verilen emirleri uygulatmak zor oldu ve çoğu kere emirleri tehditle yerine getirdi. İstekleri yerine gelmediği zaman halkı kışkırttı, bölgedeki asayiş bozdu, bu sebeplerle iki defa sürgünle cezalandırıldı. Osman Ağa’dan sonra Tavaslızadelerin mütegalib tutumu Osman Ağa’nın kardeşleri ve oğlu Mehmet Ağa ile devam etti. (Kütükoğlu, 2011, s. 466-67; Ertaş, 2012, s. 117-133)

1851 yılında Tavas Kaymakamı Osman Ağa’nın kardeşleri Abdullah Ağa ve Bekir Ağa’nın Hırka, Çamköy, Sofiler köyleri ahalisinin ekip biçtikleri toplam on dört bin dönüm araziye zapt ettikleri hakkında şikâyetler oldu. Bu durum üzerine Babıâli Aydın Valiliğinden Tavaslızadelerin arazilerden uzak tutulmasını ve Aydın vilayet meclisinde yargılanmalarını istedi. (B.O.A., A.}MKT.UM.. 71/40, H.23.10.1267) Aynı yıl içinde Tavas civarında yakalanan eşkıya, Tavaslızadelerden Ali Ağa’nın kaza müdürlüğüne geçmek için ahaliyi kargaşaya sürüklemeye çalıştığını ifade etmişti. Ali Ağa’nın Tavas’ta ikametinin uygun olmadığına dair vilayet idare meclisi tarafından karar verilerek bu karar tebliğ edilmek için Ali Ağa eyalet merkezine çağrıldı, fakat Ali Ağa valilik emrine uymadı. Bunun üzerine Aydın Valisi, Ali Ağa hakkında zorla yakalanarak getirilme kararı çıkardı. (B.O.A., A.}MKT.UM..186/78, H.03.07.1271)

Tavaslızadelere merkezi otorite tarafından getirilen büyük kısıtlamalar ve verilen cezalar, Tanzimat dönemi uygulamalarının bir neticesiydi. Ancak Tanzimat’ın getirdiği yeni memur rejimi ile eski âyanlık sistemi, Meşrutiyetin ilanına kadar Denizli’de bir dizi olumsuzluklar meydana getirmişti. 1855 yılında hemen hemen bütün sancak görevlilerinin içerisinde bulunduğu bir olaylar

⁷ Tavaslızade Osman Ağa hakkında detaylı bilgi için bkz. (Ertaş, 2012, s. 120-121; Cabbar, 2017, s. 35-62)

zinciri yaşanmıştı. Bunlar daha önceki gelişmelerin bir yansıması olarak görülüyordu. Denizli Sancağı aşar ve rüsumat gelirleri ihalesinde Denizli Kaymakamlığı Mal Müdürünün halka karşı işlemiş olduğu şiddetli baskılar yapılan tahkikat neticesinde ortaya çıktı. Hükümet, kaymakam ile mal müdürünün görevlerinden alınarak tutuklanmaları ve Denizli Meclis İdaresi Azalığında bulunan, isimleri yolsuzluğa karışmış ve fesat çıkarmaya yönelik hareketleri ortaya çıkmış olan kişilerin azalıktan ihraç edilmeleri hakkında Meclis-i Vâlâ'ya gönderilmek üzere bir mütalaa yazısı hazırladı. Bu sırada Denizli Müftüsü Zihni Efendi hasta olması ve bazı uygunsuz hareketleri nedeniyle azledilerek Müderris Mehmed Efendi yerine tayin edildi, Denizli Kaymakamının Aydın Valisine karşı kaymakamlığa layık olmayan bir şekilde davrandığı için, mal müdürü ve meclis azalarının da uygunsuz hareketlerinden dolayı değiştirilmesine Meclis-i Vâlâ tarafından karar verildi. (B.O.A., A.}MKT.NZD.130/88, H.15.05.1271) Diğer yandan Denizli aşarında meclis azaları tarafından bir hayli hububat ve zahirenin hükümetten kaçırılarak telef edildiği ve yolsuzluk yapıldığı anlaşılmış, olayın bütün ayrıntıları ile araştırılması, Denizli Sancağının tüm kazalarının aşarının kontrol edilmesi Sadaret makamından Maliye Nezareti'ne gönderilen bir yazı ile istenmiştir. (B.O.A., A.}MKT.NZD.138/35, H.29.06.1271)

Bu olaydan bir yıl sonra Denizli'de yapılan kura-i askeride,⁸ meclis azalarının ve zengin olanların oğullarının kura-i askeriye kanuna uymayan bir şekilde askerlikten muaf tutulduğu ve fakir kişilerin askere alındıkları ve başka bazı kanunsuz işlerin döndüğüne dair alınan ihbar üzerine Sadaret, Aydın Valiliğine Denizli ile ilgili tahkikat yapılmasını istedi. Gelen emir üzerine Aydın Valiliği yapmış olduğu tahkikatta pek çok zenginin ve meclis azasının, özellikle Tavaslızadelerin oğullarına kura isabet ettiği halde askere gitmediklerini tespit etti. (B.O.A., A.}MKT.UM..229/33, H.13.07.1272) 22 Nisan 1856'da bu olay Sadaret makamında değerlendirilmiş ve Aydın Valiliğinden ve Seraskerlik makamından sorumluların derhal Aydın Valiliğine getirilerek haklarında tahkikat yapılması istenmiştir. (B.O.A., A.}MKT.MHM.87/76, H.16.08.1272)

Aynı yıl Tavas Kaymakamlığındaki boşluktan yararlanarak kaymakam olmak isteyen Tavaslızade Mehmed Ağa, isteği yerin getirilmeyince devlete karşı bir hareket başlatmak üzere Tavaslı Dayıoğlu Ahmed adlı eşkıyabaşı ile işbirliği yaptı. Dayıoğlu jandarma tarafından yakalandı, üzerinde Mehmed Ağa'nın gönderdiği mühürlü varaka ele geçince başlattığı komplo açığa çıktı. Sancak halkı, ulema ve ileri gelenlerin şikâyetleri de eklenince muhakeme edilmek üzere harekete geçildi. Ancak Mehmed Ağa bu sırada gizlice İzmir'e kaçmayı başardı. Diğer yandan Tavas kazasında Müdür Aziz Bey, Tavaslızade Hacı Mehmed ve oğlu Ali Ağa, Menteşe Zaptiye Kâtibi Süleyman Efendi haklarında ve bu kişilerin de birbirleri hakkında şikâyetleri, Aydın Valisinden alınan mazbata ve evraklar Meclis-i Vâlâ'ya gönderilmişti. Meclis-i Vâlâ'da tüm deliller incelendikten sonra alınan karar ve kişiler hakkındaki şikâyetlere dair bilgiler Padişah onayına sunuldu. Bu kararda, Müdür Aziz Bey hakkında delil olmayıp şikâyetin bazı azaların tahrikinden ve Aziz Bey'in ahali ile uyuşmadığından ortaya çıkmış olduğu ifade edilmiş, bu yüzden kendisinin orada kalması uygun olmadığından yerine Naim Efendi'nin vekâleten tayin edildiği bildirilmiştir. Tavas Kazası Müdür Vekili Naim Efendi yapmış olduğu araştırmalar neticesinde, Süleyman Efendi ve Ali Ağa'nın eşkıyaya yardım etmeleri konusunda yapılan şikâyetlerin delilsiz olduğunu görmüş, Süleyman Efendi'yi mahallinden kendisine kefil aldırarak tahliye ettirmiş, Ali Ağa'yı da hiçbir işe karışmamak şartıyla Denizli'de ikamete mecbur etmiştir. Mehmed Ağa'nın eşkıya üzerinde çıkan "fesadnamesi" hakkında verdiği cevap, beraatı için yeterli olmamıştır.

⁸ Tanzimat'la birlikte 1843-1846 yılları arasında yapılan çeşitli düzenlemelerle Osmanlı askerlik sistemi değiştirildi, ocak usulünden vazgeçilerek yerine kura usulü konuldu. Tanzimat Fermanı'nda yer alan eşitlik, kimseye zulüm ve baskı yapılmaması, herkesin hak ve vazifesini önceden bilmesi gibi ilkelerin asker almada da yürürlüğe konması zorunlu hale gelmişti. Bundan dolayı 1843'te ordu yeniden düzenlenirken asker almada ad çekme usulü benimsendi. Bu kanunla asker almada hatır, gönül, rüşvet gibi uygunsuzlukların önüne geçilmek istenmiştir. Fakat kanunun uygulanmasında birçok güçlüklerle karşılaşmıştır. Bkz. (Çadırcı, Osmanlı İmparatorluğunda Asker Almada Kura Usulüne Geçilmesi-1845 Tarihli Askerlik Kanunu, 1985, s. 63-64)

Yazının tarzı ve imlası incelendiğinde sonradan doldurulduğuna dair bir iz bulunamamış, özellikle mührün kendisine ait olduğu kesinleştiğinden ve işlediği suç fesat suçu olduğundan Mehmed Ağa’nın iki sene süre ile İçel’in kazası olan Ermenek’e sürgün gönderilmesi hususunda karar Padişah’ın onayına sunulmuştur. Bu rapora dayanarak çıkarılan cevap iradesinde, Tavaslızade Mehmed Ağa’nın sürgünü onaylanmış ve Tavaslızade Ali Ağa’nın hiçbir işe karıştırılmamak üzere Denizli’de ikamet ettirilmesi uygun bulunmuştur. (B.O.A., İ..MVL.347/15090, H.10.05.1272)⁹

Mehmed Ağanın arazilerle ilgili yolsuzlukları ile ilgili şikâyetler sürgünde olmasına rağmen devam etmiştir. Tavaslızadelerle ilgili süregelen bu şikâyetlere¹⁰ 1864 yılında bir yenisi eklendi. 2 Temmuz 1864’te Denizli Naibi tarafından Sadaret makamına gönderilen yazıda, Tavas Kazası meclis azasından Tavaslıoğlu Ali Ağa’nın himayesindeki on kadar eşkıyanın beş altı aylık süre içerisinde Denizli’de altı kişiyi katlettikleri, değerli eşyalarını da gasp ettikleri, kaymakam ve kaza müdürünün eşkıyalar hakkında işlem yapmadıkları ve eşkıyaların ceza almadıkları, konu hakkında tahkikat yapılması, eşkıya saldırısında ölen maktullerin aileleri ve yaralananlarla eytam idaresince ilgilenilmesi istendi. Aydın Valiliği bunlar hakkında gerekli işlemleri yaparak kaymakamı uyuracaktı. (B.O.A., MVL.680/12)

Tavaslızadelerle ilgili bu şikâyetler ve yolsuzlukların yanında Denizli ve çevresindeki bazı memurlarla ilgili iddialar da süregelmiştir. 1857 yılında Denizli Sancağına bağlı Buldan, Gökuyuk ve Derbendi kazalarının nüfus mukayit memuru Ahmet Efendi’nin kötü hal ve hareketlerine dair kazalardan Hükümete dilekçeler gönderildi. Yapılan tahkikat neticesinde Ahmed Efendi’nin suçu sabit oldu ve üç sene sürgün cezasına çarptırıldı. (B.O.A., A.}MKT.UM..288/50)

1861 yılında Tavas Kazası Müdürü Şerif Ağa’nın meclis azaları ve ileri gelen kişilerden bazılarıyla uyuşamadığından azledilmesi, (B.O.A., A.}MKT.MVL.127/5) 1863 yılında Tavas Kazası ahalisinden bazılarının liva azalarından olup daha sonra Tavas kazası müdür vekâleti etmiş olan Süleyman Efendi hakkında yapılan şikâyetten dolayı görevden alınarak yargılanması, (B.O.A., A.}MKT.MHM.281/84) 1879 yılında da Tavas Kaymakamı olan Mustafa Efendi’nin yolsuzluğunun ortaya çıkarak üç sene müddetle Rodos’a sürgün edilmesi (B.O.A., ŞD. 2451/18) bölgede idari sıkıntıların devam ettiğini göstermektedir.

Meşrutiyetin ilanından önce Denizli’de mülki ve askeri yöneticiler ve Tavas Ağaları ile ilgili olarak meydana gelen bu olaylar Denizli’de yaşanacak büyük felaketin habercisi gibiydi.

2. Denizli’de Büyük Yolsuzluk, Yerel Yönetimler ve Tavaslızadeler

Bu olayların birbirini takip ederek süregeldiği bir dönemde, 1892 yılında Denizli’de Tavaslızadeler ile idare memurları arasındaki ilişkiler büyük bir yolsuzluk zinciriyle kendisini tekrar göstermiştir. 20 Mart 1892’de Yıldız Sarayı Başkıtabet Dairesine Çal Kazası’ndan Molla Hüseyin, İsa ve Hacı Emin imzalarıyla, içinde buldukları zulmü anlatan ve Teftiş-i Askeri Komisyonundan birisinin tahkikat için gönderilmesini isteyen bir dilekçe gönderildi. (B.O.A., DH.MKT.1934/31, H.20.08.1309) Bu dilekçe Teftiş-i Askeri Komisyonuna iletildi ve komisyon, Tavas Redif Taburu’ndan ve İzmir Pasaport Memuru Hayri Bey’den konu ile ilgili tahkikat yapmasını istedi. Tavas Redif Taburu’ndan Yüzbaşı Ahmed Şakir ve Bekir Vefik Efendiler iddiaları araştırarak bir rapor hazırladılar. Bu inceleme raporuna göre, Tavaslızadeler, Tavas İdare ve Mahkeme Meclis azalığına sızarak elde etmiş oldukları nüfuz vasıtasıyla ahaliye çok büyük zulümlerde bulunmaktadırlar. Hatta mülki ve adli memurlar bile Tavas ağalarının himayesinde

⁹ Bir yıl sonra Hacı Mehmet Ağa’nın eşi tarafından Konya Vilayet İdare Meclisine verilen dilekçede, Ağa’nın, İçel Sancağı Ermenek Kazasının havasıyla uyuşmadığı ve ölme derecesinde hastalandığı belirtilerek sürgün yerinin değiştirilmesi istenmiştir. Vilayet İdare Meclisi, Sadarete konuyu aktararak meclisin mütalaasını içeren bir yazı göndermiştir. Sadaret konuyu Padişaha bildirmiş Hacı Mehmet Ağa’nın sürgün yerinin Kütahya olarak değiştirilmesi Padişah tarafından onaylanmıştır. (B.O.A., İ..MVL. 370/16236, H. Şaban 1273)

¹⁰ Mehmed Ağanın arazilerle ilgili yolsuzlukları ile ilgili şikâyetler sürgünde olmasına rağmen devam etmiştir. (B.O.A., MVL. 577/11)

bulunmayan ahaliye eziyet etmektedirler ve ağaların himayesinde bulunan bazı cani ve suçluların suçlarını örtterek ceza almaktan korumaktadırlar. Ayrıca memurlar tezkeresini almış olan askerlerin ellerinde bulunan maaş kuponlarını eksik olarak bozmakta ve devlet malını çalmaktadırlar.

Pasaport Memuru Hayri Bey ise hazırladığı tahkikat raporunda, Tavas ağalarının önceden beri şöhretleri biliniyorsa da bunların içerisinde Hacı Hüseyin Ağa'nın bir senden beri hasta olup daha sonra vefat etmesiyle içlerinde pek fazla nüfuzlu kimse kalmadığını, fakat Tavaslızadelerden bazılarının Denizli Mutasarrıfı Şeref Paşa'nın yanında buldukları için vilayette bazı şikâyetler ortaya çıktığını yazıyordu. Ayrıca askerlerin ellerinde bulunan kuponları düşük fiyatla bozdukları konusunun doğru olduğu ve geçmiş örnekleriyle ortaya çıktığı anlaşılmıştı.

Gelen bu raporlardan Tavas Ağalarının halka zulmettikleri, mülki ve adli memurların da bir noktaya kadar bunlarla ortak hareket ettikleri anlaşılıyordu. Bundan dolayı tam yetkili bir tahkikat komisyonu kurularak olayların en ince detaylarına varıncaya kadar incelenmesi uygun görüldüğüne dair Seraskerlikten Yıldız Başkitabetine, Padişah'a sunulmak üzere 16 Haziran 1892'de bir yazı gönderildi. (B.O.A., İ..DH..1279/100704, H.20.11.1309) Bu arada Tavas'tan Yıldız Sarayına şikâyet dilekçelerinin gelmeye devam etmesi (B.O.A., BEO.126/9417, H.02.06.1310) üzerine Mabeyn Başkitabetinden Teftiş-i Askeri Komisyonu'na bu şikâyetler hakkında tahkikat yapmak üzere birinin görevlendirilmesi istendi. 5 Eylül 1892'de Teftiş-i Askeri Komisyonu, komisyon azalarından Ferik Necib Paşa'yı tahkikat için Denizli'ye görevlendirdi. (B.O.A., Y..MTV.66/71, H.12.02.1310)

9 Kasım 1892'de Tavas'tan Aydın Valiliği'ne, Tavas ağalarının zulmünden, yerel idarecilerin bu zulümler karşısında kayıtsızlığından şikâyet eden bir dilekçe daha gönderildi. Bu şikâyet üzerine Aydın Vilayeti'nden Denizli'ye bir tahkikat komisyonu görevlendirilmiştir. Tahkikat komisyonunun hazırladığı raporda, Tavas Kaymakamı Hamid Efendi'nin 1305 ve 1307 seneleri aşar mültezimleri ile beraber olduğu halde tahsilat için köylere çıktığında işkence ile köylülerden paralarını aldığı ve halka buna benzer birçok kötülüklerde bulunduğu kanıtlarıyla ortaya çıkarıldı. Bu tahkikat raporu Dâhiliye Nezareti'ne gönderildi. Dâhiliye Nezareti bu raporu ekleyerek Sadaret makamına göndermiş olduğu yazıda, kaymakamın görevde kalmasının kesinlikle uygun olmadığı, bu durumun Padişah iradesi ile Denizli'ye tahkikat yapmak üzere gönderilen Necip Paşa tarafından da belirtildiği, tahkikatın sağlıklı bir şekilde yürütülmesi için kaymakamın vilayet idare meclisi kararıyla görevden alınarak yerine başka birisinin vekâleten gönderildiği ve kaymakamın da tahkikat bitiminde mahkemeye çıkarılması için Padişah iradesi çıkarılması hakkında Aydın Vilayetinden gelen yazının da ekte olduğu, gelecek iradeye göre işlem yapılacağı bildirdi. (B.O.A., DH.MKT.2018/86, H.18.04.1310)

Bu kaymakam olayından sonra, Tavas'ta meydana gelen olayların şekli değişmiş, bu konularda da araştırma yapmak üzere Ferik Necip Paşa tam yetkili kılınmıştır. Soruşturma alanı askeri konular dışına çıkan Necip Paşa bu konu ile ilgili tahkikatı gizlice yapmış ve ortaya çıkan sonucu ilgililere bildirmiştir. 1892 yılı Aralık ayında incelemelerini tamamlayan Necip Paşa'nın yaptığı tahkikata göre, ahali tarafından en fazla şikâyete konu olan olay, Denizli İdare Meclisi üyelerinden Tavaslızade Ali Ağa ile kardeşi Hacı Ömer Ağa'nın ahalinin mal ve arazilerini hile ve zorla ellerinden almalarına dairdir. Ayrıca Ali Ağa ile kardeşi Hacı Ömer Ağa 37.000 lirayı aşan devlet malını zimmetlerine geçirerek askerliğini bitirmiş olanlara verilen kuponları yarı fiyatına bozmuşlardı. Ali Ağa ile kardeşi Hacı Ömer Ağa'nın bu suçları Denizli Mutasarrıfı Şeref Paşa, Muhasebeci Ziya Efendi, Tavas Kaymakamı, Mal Müdürü, Sandık Emni ile beraber işledikleri anlaşıldı. Bu kişiler, Mutasarrıf Şeref Paşa'nın damadını aracı ederek zahire ticaretiyle meşgul olup aşar mallarını toplamak için bazen mültezimlere nüfuz ederek arazi satın aldılar, aşarını satın aldıkları bölgelerde istihdam etmiş oldukları imam, esnaf ve hademenin haklarını vermeyerek hükümet nüfuzunu suiistimal ettiler. Ayrıca mahkûm olan eşkıyanın haklarında verilen hükümden

sonra eşkıyaların müracaatları üzerine hâkim tarafından müracaatları kabul edilmiş gösterilerek affedildikleri hakkında sahte belge düzenlediler. Yine Denizli hapisanesi için alınan ödenekten bir kısmını zimmetlerine geçirdiler. Daha önce de Çal Kazası Kaymakamı, naibi, sandık emini ve Tavas tapu kâtibini himaye etmek için suçlarını gizlemişler, bu memurların kabahatlerinin üstünü örtterek hükümete iyi göstermeye çalışmışlardı. (B.O.A., DH.MKT.2040.43, R-17-10-1308)

Memurlar ve Tavas Ağalarının işbirliği ile halka yaptıkları zulüm bunlarla da bitmemişti. Ali Ağa ile Ömer Ağa daha önce 600 liraya Kurtluca Çiftliği’ni satın almışlardı. Fakat çiftlik ahali, araziye ihtiyaçları olduğunu, satın almak için talepte bulduklarını ve kanunen kendilerinin araziyi satın almakta öncelikli olduklarını Sadaret makamına bir arzuhalle bildirmişlerdi. Yapılan tahkikat neticesinde çiftliğin arazi bedeli olan 600 liranın, Ziraat Bankası’ndan borçlandırılarak ahaliye verildiği ve bunun Padişah iradesi ile sabit olduğu Aydın Valiliği’nden kendilerine bildirilmiştir. Ali Ağa ile Ömer Ağa bu iradenin çiftliğin satış işlemlerinden sonra olduğunu iddia etmişler ve vilayetten gelen yazı hakkında köylülere bilgi vermemişlerdi. 600 lira bedel olan yerleri 900 lira üzerinden mülki idare memurları ile danışıklı bir şekilde köylülere satarak, köylülerin araziyi satın almak için fahiş faizle aldıkları 600 lirayı da ellerinden almışlar ve kalan 300 lira için de senet almışlardı. Daha sonra güya köylülerin birikmiş faiz borçlarından dolayı mağduriyetlerini gidermek için borçlarına karşılık Kurtluca Çiftliği’nin 2.000 dönümünü, ziraat yapılan arazilerini ve 6.000 dönümden fazla çam ağaçlarıyla örtülü dağ ve ormanlarını zapt etmişlerdi. Çiftlikte arazisi bulunan ahaliyi de tehdit ederek mülklerini kendilerine sattırmak ve tarlalarını çiftliklerine katmak için zorlamışlardı. (B.O.A., DH.MKT.2040.43, R-17-10-1308)

Yapılan incelemelerde Denizli Mutasarrıflığı memurlarının ve ağaların başka bir yolsuzluğu da bölgeye gelen muhacirlerle ve göçebelerin iskânı ile ilgili olarak ortaya çıktı.¹¹ Muhacirler ve göçebeler memur ve âyanların suiistimallerinden kurtulamamışlardı. Göçebe halinde yaşayan aşiretlerin iskânına yönelik irade gereğince Denizli İdare Meclisince Tekeli Aşireti’nin iskân ettirilmesi kararlaştırılmıştı. Tekeli Aşireti için Zeytun Yaylası isimli bölgede evler inşa edilerek aşiret mensupları iskân ettirilmişlerdi. Aşiret burada ziraatla meşgulken bunlara ait kırk altı hane yakılıp yıkılmış, ürünleri talan edilmişti. Aşiret liderlerinin yapmış oldukları şikâyetler duymazdan gelinmişti. Vilayetten sorumluların bulunması hakkında defalarca verilen emirler uygulamaya konulmamıştı. Daha önce de Karahayıt Çiftliği’nden Çerkez muhacirlerine nüfus başına yedişer dönüm arazi verilmesi kararlaştırılmış, bu arazilere ait senetler Defter-i Hâkâni Nezareti’nden Denizli’ye geldiğinde bu senetlerin 1015 dönüm araziye karşılık gelen kısmı olan 145 adedinin diğer aşiretlere satılması Vilayet İdare Meclisinde kararlaştırılmıştı. Daha sonra Çerkez muhacirlerin istifade edemeyeceği bir yolla bu araziler ücretsiz bir şekilde başka kişilere dağıtılmıştı. Araziler üzerinde tasarruf hakkı olan Çerkez muhacirleri yoksul kalmışlardı. (B.O.A., DH.MKT.2040.43, R-17-10-1308, s. 2-3)

Denizli muhasebecisi gerek asker kuponlarını düşük fiyata bozmak gerek aşar ihalesi yolsuzluklarında Denizli Mutasarrıfı ile ortaklaşa hareket etti. Bu yolsuzluklarla Mutasarrıf, Denizli’de bir hayli emlak sahibi oldu. Mutasarrıf şahsi menfaatleri için başka işlerde de hükümet yetkisini kötüye kullandı. Örneğin yaptırmış olduğu hamama şöhret kazandırmak için ahalden iki kişinin evlerini yıktırdı ve bahçelerini tahrip ettirerek hamama yol açtırdı. Bu işin masrafını da

¹¹ 1877-78 Osmanlı Rus harbinden sonra Rumeli’den göç eden Müslüman ahalinin sevk ve iskânı için İdare-i Umumiye-i Muhacirin Komisyonu kurulmuş, 1894 yılında bu komisyon lağvedilmiş ve göç idaresi Dâhiliye Nezareti ve Şehremaneti’ne bağlanmıştır. Muhacirlerin iskân edildikleri vilayetlerde de İskân-ı Muhacirin Memurluğu kururmuştur. Devlet, muhacirlerin her türlü ihtiyaçlarını giderme gayreti içerisinde olmuş askerlikten ve vergiden belirli bir müddet muaf tutmuştur. Bunların yanında barınacakları yer, tarım yapabilecekleri arazi, tohum, öküz ve yemeklik zahire ihtiyaçlarını karşılamıştır. İskân edildikten sonra zanaatkârlığı devam ettirmek isteyen meslek erbabına da sermaye ve dükkân tedariki sağlanmaya çalışmıştır. Tüm bu işlerin düzenlenmesi ve takibatının sağlanması için Muhacirin Komisyonuna memurlar tayin edilmiş ve işlerin sağlıklı yürütülmesi için talimatnameler gönderilmiştir. (Çoban, 2021, s. 44)

belediye sandığından karşılatı. Bu işte istihdam ettiği amele ve zanaatkârların ücretlerini vermeyerek ısrar edenleri hapsedirdi. Bazı memurlarla anlaşarak kanunen belediye sandığından alacaklı olanların, alacaklarının bir miktarını keserek mal sandığından kendisi aldı yani irtikâp suçu işledi. Denizli Muhasebe Başkâtibi Hasan Efendi'nin de idaresi zamanında Mal Müdürlüğünde birçok suiistimal ve hırsızlığı görüldü. Asker kuponlarını bozmak dışında halktan bazılarına hazineye borçları olduğunu söyleyip tehdit ederek onlardan para aldığı ortaya çıktı. (B.O.A., DH.MKT.2040.43, R-17-10-1308, s. 3)

Denizli Bidayet Mahkemesi Ceza Reisi Rüşdü Efendi'nin de tutuklu bulunan zorba kişilerden para alarak beraatlarına hüküm verdiği anlaşıldı. Ayrıca kanunsuz bir şekilde hareket ve muamelelerde bulunduğu, hemşerisi ve adamı olan Teber Ahmed aracılığı ile asker kuponlarını düşük fiyata bozduğu ortaya çıktı. Aynı zamanda Tavaslızadelerden bazılarıyla müştereken arazi ekip biçirmek gibi işler yaptığı da yapılan tahkikatla anlaşıldı. Yine Rüşdü Efendi'nin, kötü halleri bilinen eski Çal Naibi Mehmed İslam Efendi'yi, hediye alarak koruduğu görüldü. Denizli Müdde-i Umumi Muavini Eşref Efendi'nin rüşvet aldığı tespit edilmişken ve Çal Kazası Müstantık Muavini Osman Efendi'nin azledilmesi gerekirken bunlardan rüşvet alıp görevlerine devam etmelerini sağladı. Rüşdü Efendi bazı eşkıyayı da kanunsuz olarak kefalete bağlayarak tahliye etti. Bir katl olayı için bizzat gitmiş olduğu Kızılcakaya'da anlaşmazlık bulunan arazilerin mahsulatını mahkeme aracılığı ile aldı ve itlaf ettirdi. Pek çok kötülükleri bulunan mahkeme azasından Tahir Efendi hakkındaki tahkikat yazısını okumayarak hakkında araştırma yapmadı, ne duyduysa onu yazarak imzaladı. Bir Mecusi vatandaşın hapishanede darp edilerek ölmesine sebep olan hapishane gardiyanı Ali Çavuş hakkında gerekli kanuni uygulamayı yapmadı. Suçlu kişiler hakkında menfaatine uygun olanların yaptıklarını görmezden geldi, halktan bazı suçsuz kişileri de tutuklattı. Yine adliye memurlularından Denizli Bidayet Mahkemesi azasından Tahir Efendi, mahkemeye çıkarılmak üzere tutuklu bulunan bazı kişileri rüşvet alarak ve kefil karşılığı serbest bıraktı, bazı kişileri de keyfi olarak üç ay müddetle hapsedirdi. Mahkemeye davacı olarak gelen bir şahsı kovdu, davasını dinlettirmedi. Buldan Kazası mahkeme ikinci kâtibi olup Denizli'de müstahdem Salih Efendi'nin rüşvet aldığı ve yine Denizli Adliye Tahsildarı Ali Efendi'nin tahsil ettiği akçeden tahsildariye ismiyle yüzde üç rüşvet aldığı ortaya çıktı. (B.O.A., DH.MKT.2040.43, R-17-10-1308, s. 3-4)

Tavas Kaymakamı Hamdi Efendi'nin asker kuponlarını düşük fiyata bozma suçuna ortak olmasından başka, suçlulara beraat mazbatası vermek, tehditle para almak ve liva merkezini yanlış bilgilendirmek gibi pek çok suçu sabit olmuştu. Tavas Hâkimi ve Mahkeme-i İbtidaiye Reisi Ali Rıza Efendi'nin biri on iki ve biri on üç yaşlarında iki kızı zorla kaçıarak bekâretlerini bozan kişilere, kızların yaşlarını on sekiz göstererek nikâhlamıştı. Tavaslızade iki ağa tarafından sözlü bir istekle yapılan talep üzerine İcek Köyü'nde borçlu olan dört kişinin mallarına haciz getirilecekken bütün köyün malını haczetmiş ve sattırmıştı. Ali Rıza Efendi hükümet dairesinde işi olan kişilerden de rüşvet almıştı. Tavas Bidayet Mahkemesi Müstantıkı Hacı Hafız Ali Efendi'nin, devlet malını çaldığı ve rüşvet aldığı suçlamasıyla suçlu kişileri tahliye ettiği, suçsuz kimseleri de tutuklayarak üç kişinin ölümüne sebep olduğu görülmüştü. Tavas Bidayet Mahkemesi Başkâtibi Salih Efendi'nin istediği şekilde ilam verdiği, bazı tutukluları salıverdiği anlaşılmıştı. Tavas Tapu Kâtibi Salih Efendi kurra da usulsüzlük yapmış, kurra ahalisini bir şekilde cezalandırarak kendilerinden otuz iki kalemde 126 kuruş almıştı. Kurra şahadetnamelerini de mühürlerken iki borç senedi mühürleterek sahtekârlık yapmıştı. Emlak Kâtibi Hüseyin Efendi ise Garik Köyü'nde Ziraat Bankası'ndan borç alarak emlak alanlardan, emlak kaydı için rüşvet olarak birer ikişer mecdiye almıştı. (B.O.A., DH.MKT.2040.43, R-17-10-1308, s. 4-5)

Rüşvet ve kötü halleri ortaya çıkan bu memurlar Necip Paşa'nın tahkikatında kendilerine isnat edilen suçlara karşılık olarak verdikleri cevapta, suçlarını bir şekilde kapatmaya çalışmışlarsa da bu kişilerin suçları şahitlerin ifadeleri ile ispat edildi. Necip Paşa'nın başkanlığındaki Tahkikat Komisyonu bu kişilerin bu şartlar altında bir gün bile görevde kalmalarının uygun olmadığına,

mahkemeye çıkarılmalarına, haklarında verilecek karara göre hareket edilmek üzere hepsinin de görevden alınarak yerlerine birer vekil tayin edilmesini tavsiye ederek Aydın Vilayetine çok gizli olmak üzere sorgu kayıtlarını gönderdi. (B.O.A., DH.MKT.2040.43, R-17-10-1308, s. 4-5)

Dâhiliye Nezaretinde oluşturulan komisyonda Necip Paşa’nın tahkikatı okundu ve memurların görevden alınarak Tavas’ta mahkemeye çıkarılarak cezalandırılması, Necip Paşa’nın tespit ettiği asker kuponlarının bozulmasından elde edilen 5.000 küsur lira paranın sahiplerine verilmesi, Teke muhacirlerinin iskân ettirilmesi ve Çerkez muhacirlerinin arazi senetlerinin geri verilmesine dair icraatları uygun bulundu. Kararları uygulamak üzere 22 Aralık 1892’de harekete geçen Necib Paşa, usulsüz bozulan kurra kuponlarından yalnızca liva mal sandığı tarafından bozulanlardan alınmış olan 5.000 lirayı, kuponları bozan memurlardan alarak sahiplerine verdi. Teke Aşireti’nden olup yerlerinden edilen kişilerin tekrar Zeytun Yaylasına iskân edilmelerini, Çerkez muhacirlerinden gasp edilerek diğer köylülere verilmiş olan 145 parça arazi senetlerinin de asıl sahipleri olan Çerkez Muhacirlerine verilmesini sağladı. (B.O.A., BEO.126/9417, H.02.06.1310, s. 5-6)

Necib Paşa’nın teşebbüsleri ile Denizli Mutasarrıfı Şeref Paşa, Muhasebeci Ziya Efendi, Tavas Kaymakamı, Mal Müdürü ve Sandık Emni görevlerinden alındı, işledikleri suçlara karşılık gelen kanuni cezayı çekmeleri ve gasp etmiş oldukları hakların sahiplerine geri verilmesi için çalışmalar da başlatıldı. Necib Paşa, bu yolsuzluklarda memurlarla birlikte hareket eden Tavas ağalarının da bundan sonra hiçbir şekilde meclis idaresine ve diğer devlet memurluklarının hiç birine kabul edilmemesi gerektiğini İstanbul’a yazdı. Necib Paşa’ya göre, Tavas ağalarının iktidarlarının ellerinden alınması ve ahalinin onların şerhlerinden emin olması gerekmektedir. (B.O.A., BEO.126/9417, H.02.06.1310, s. 3-4)

Alınan kararlarla, Tavas Kaymakamı Hamdi Efendi, Denizli Muhasebecisi, Denizli Muhasebe Başkâtibi Hüseyin Efendi, Bidayet Mahkemesi Ceza Reisi Rüşdü, Liva Müdde-i Umumi Muavini Eşref, Bidayet Mahkemesi Azasından Tahir, Buldan Kazası Mahkeme ikinci kâtibi olup Denizli’de müstahdem olan Salih, Tavas Hâkimi ve Mahkeme-i İbtidaiye Reisi Ali Rıza, Tavas Bidayet Mahkemesi Mustantığı Hacı Hafız Ali, Tavas Bidayet Mahkemesi Baş Kâtibi Salih, Tapu Kâtibi Salih ve Emlak Kâtibi Hüseyin Efendilerin Tavas Ağalarıyla beraber hemen görevden alınmaları ve hepsinin de Padişah iradesi ile mahkemeye çıkarılmaları sağlandı (8 Ocak 1893). (B.O.A., BEO.126/9417, H.02.06.1310, s. 7) Böylece Denizli Mutasarrıflığı sınırları içinde 54 gün kalarak incelemelerde bulunan Necib Paşa’nın raporlarının sonuçları da onaylandı. (B.O.A., DH. MKT. 2055 /50)

Bu olayların üzerinden iki yıl geçtikten sonra Tavaslızade Ali Ağa suçsuz olduğu gerekçesiyle bir görevde istihdamını istediye de, Dahiliye Nezareti, *“halka zulüm yaptıkları tahkikat neticesinde tebeyyün eden Tavas ağalarının devlet hizmetine alınmamaları ve bunlara göz yumarak yardımcı olan memurların da azl olunması”* yönündeki düşüncelerini 21 Nisan 1895 tarihinde Sadaret makamına bildirdi. (B.O.A., DH. MKT. 365 /42) Bu karar Tavaslızadelerin artık devlet görevine dönemeyeceğini kesin olarak gösteriyordu. Ancak onların bölgedeki hâkimiyetlerinin kırılması için daha çok uzun yıllar geçecekti. Zira Tavas kazasının Çıkrıkçı Karaköy karyesi ahalisinin arazisine Tavaslızadeler tarafından 12 yıldır yapılan müdahalenin menî konusunda mahkeme kararı olmasına rağmen bir netice alınmadığı ifade edilerek henüz adaletin tecelli etmediği Dahiliye Nezareti’ne gönderilen bir telgrafta belirtiliyordu (21 Haziran 1895). (B.O.A., DH. MKT. 387 /3) Tavaslızadeler mütegalib bir aile olarak diğer âyan aileleri gibi varlıklarını Osmanlı Devleti’nin tarih sahnesini terk etmesine değin devam ettirmişlerdir. Müteakiben Cumhuriyet tarihi süreci boyunca da varlıklarını, merkezde Türkiye Büyük Millet Meclisi, taşra il idare meclislerinde olduğu gibi özel ve resmi kurumların idari mekanizmalarında da devam ettirerek tarihimizi şekillendiren önemli aktörler arasında yer almışlardır.

3. Sonuç

Yüzyılın son çeyreğinde Sultan II. Abdülhamid döneminde Kanun-ı Esasi uygulamaları ile başlayan süreçte yerel otoriteler yerini yeni bir memur rejimine bıraktı, rüşvet ve yolsuzlukların önüne geçilerek taşrada karşılaşılan problemler çözülmek istendi. Her dönemde olduğu gibi bu süreçte de taşra memurları, toplum ve devlet arasında iletken yapı olmaları ve halk nezdinde devleti temsil etmeleri ve toplumun nabzını tutan bir mekanizma olmaları yönüyle önemli bir konuma geldiler. Memurların sahip oldukları bu önemli kimlik onları, devletin işleyiş ve bütünlüğüne doğrudan etki edebilecek bir konuma yerleştirdi.

Denizli’de yaşanan ve örneğini vermiş olduğumuz yolsuzluk olayı, devletin XIX. yüzyıl boyunca geniş bir coğrafyaya yayılan, her yönüyle devleti yıpratıcı yozlaşmışlık hastalığının en belirgin örneklerinden birisidir. Tavaslızadelerin Denizli ve Muğla çevresindeki hâkimiyetleri Sultan II. Mahmut ve Tanzimat dönemlerinde kırılmaya çalışılmış, Kanun-ı Esasi ile daha uygulanabilir bir düzene getirilmek istenmiştir. Ancak örnekleriyle de görüldüğü üzere her üç dönem için de yerel yönetimlerle ilgili reformları uygulamak mümkün olmamıştır. Bunun en temel nedeni, ilgili kanunların çok iyi bir şekilde hazırlanmasına rağmen, eski gücünü kaybetmek istemeyen memur ve yerel güçlerin ortak çalışmaları, ekonomik yetersizlik ve ahlak yoksunluğudur.

Bu hastalığın sebepleri, gerek kendi döneminde ele alındığı risalelerde, gazetelerde ve edebi ilmi yazılarda gerekse de daha sonraki dönemlerde hazırlanan tez ve araştırma eserlerinde ortaya konulmuştur. Gelir dağılımındaki eşitsizlik, vergilerde adaletsizlik, vatan sevgisinden yoksunluk, idari alanda geri kalmış olan yöntemler ve memur rejiminde ve memurların görev ahlakında görülen yozlaşma, yerel gücü elinden bırakmak istemeyen âyanlarla birleşince ahali büyük sıkıntılar yaşamıştır. Her ne yapılsa devlet kadrolarını ve memurları, bu kişilerden ve ihtiraslarından korumak mümkün olmamıştır. Sultan Abdülhamid’in izlemiş olduğu siyaset hem kendi döneminde hem de izleyen dönemlerde bu kişilere ve devlet kadrolarını kendi siyasi emelleri için zorlayan mütegalibelere karşı mücadele için önemlidir.

Osmanlı ülkesinin hemen hemen her bölgesinde büyük karışıklıkların yaşandığı, Ermeni ayaklanmalarının, Rumeli ve Makedonya olaylarının devam ettiği bir dönemde, merkezi otoritenin Denizli ile yakından ilgilenmesi ve kararları hemen uygulaması bölgede yaşanan olayların büyüklüğünü ve önemini göstermektedir. Bir yargı davasının yıllarca sürdüğü bir dönemde Denizli hadisesinin iki ay gibi bir sürede neticelendirilerek karara bağlanması dikkat çekici konulardan birisidir. Bununla beraber olayların içinde en büyük yerel idareciler yanında yaklaşık yüz yıldan beri güçleri hala kırılmamış olan ve halka zulmeden âyanların devamı niteliğindeki bir sülalenin bulunması ve onun gücünün kırılmak istenmesi de önemlidir.

Yerel güçler, eşraf adı altında Milli Mücadele döneminde önemli görevler üstlendiler, Cumhuriyet döneminde de Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne ve taşrada belediye meclislerine temsilciler gönderdiler, siyasî partilerin yönetimlerinde görev aldılar, ziraat, ticaret ve sanayi cemiyet ve odalarının idaresinde etkili oldular. Türkiye’de siyasî, sosyal ve özellikle iktisadî hayatındaki rollerini ve önemlerini devam ettirmeyi başardılar.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

B.O.A. A. }MKT.MHM.281/84.

B.O.A. A. }MKT.MVL.127/5.

B.O.A. A. }MKT.UM..288/50.

B.O.A. DH. MKT. 2055 /50.

B.O.A. DH. MKT. 365 /42.

- B.O.A. DH. MKT. 387 /3.
B.O.A. (Şaban 1273). İ..MVL. 370/16236.
B.O.A. (H.02.06.1310). BEO.126/9417.
B.O.A. (H.03.07.1271). A.}MKT.UM..186/78.
B.O.A. (H.10.05.1272). İ..MVL.347/15090.
B.O.A. (H.12.02.1310). Y..MTV.66/71.
B.O.A. (H.13.07.1272). A.}MKT.UM..229/33.
B.O.A. (H.15.05.1271). A.}MKT.NZD.130/88.
B.O.A. (H.16.08.1272). A.}MKT.MHM.87/76.
B.O.A. (H.18.04.1310). DH.MKT.2018/86.
B.O.A. (H.20.08.1309). DH.MKT.1934/31.
B.O.A. (H.20.11.1309). İ..DH..1279/100704.
B.O.A. (H.23.10.1267). A.}MKT.UM.. 71/40.
B.O.A. (H.29.06.1271). A.}MKT.NZD.138/35.
B.O.A. MVL. 577/11.
B.O.A. MVL.680/12.
B.O.A. (R-17-10-1308). DH.MKT.2040.43.
B.O.A. ŞD. 2451/18.
Düstûr. (H. 1299). I. Tertip. 5.
Düstûr. (H. 1299). I. Tertip. 6.
Düstûr. (H.1299). I. Tertîb. 4.

Araştırma Eserleri

- Akdağ, M. (1970). Osmanlı tarihinde ayanlık düzeni devri 1730-1839. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Araştırmaları Dergisi*, 8(14), 51-61.
- Aktepe, M. M. (1953). Tuzcuoğulları isyanı. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 3(5-6), 21-52.
- Aslan, S., & Yılmaz, A. (2001). Tanzimat döneminde Osmanlı bürokratik yapı ve düşüncesinin değişimi. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 1(2), 287-297.
- Avcı, Y. (2010). *Bir Osmanlı anadolu kentinde tanzimat reformları ve kentsel dönüşüm: Denizli (1839-1908)*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Baykara, T. (2007). *Selçuklular ve beylikler çağında Denizli (1070-1520)*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Beydilli, K. (2007). Pazvandoğlu Osman. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde (C. 37, ss. 208-210). İstanbul: TDVİAM.
- Boztepe, M. (2013). Osmanlı Devleti'nin Taşra yönetimini şekillendiren “Merkeziyetçilik” yaklaşımı ve günümüze etkileri. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 36, 1-14.

- Cabbar, H. (2017). *XVIII. yüzyıl Osmanlı Anadolu'sunda Voyvodalık ve Denizli Voyvodası Tavash Ömer Ağa*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.
- Caniklioğlu, M. D. (2007). *Sivil toplum ve Türkiye demokrasisindeki izdüşümleri* (1 b.). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Çadırcı, M. (1985). Osmanlı İmparatorluğunda asker almada kura usulüne geçilmesi-1845 Tarihli Askerlik Kanunu. *Askeri Tarih Bülteni*, 18, 59-75.
- Çadırcı, M. (1991). *Tanzimat döneminde anadolu kentlerinin sosyal ve ekonomik yapısı*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları,7. Dizi - Sayı 124.
- Çakar, S. (2020). Osmanlı İmparatorluğu'nun taşrasında idari bir problem: Yemen ve Hicaz Vilâyeti örneğinde vali-kumandan ikiliği (1895-1908). *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 530-564.
- Çoban, H. (2021). *Osmanlı Devleti sivil bürokrasisinde suç ve ceza (1892-1900)*. Ankara: Akademisyen Kitabevi.
- Demir, T. (2007). Şer'iyye sicillerine göre XVIII. yüzyılın sonlarında Denizli. *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu*, içinde (C. 1, ss. 642-651). Denizli.
- Erbay, H. (2018). Eski hukuk sisteminden yeni hukuk sistemine geçiş süreci, nedenleri ve türk hukuk devrimi. *Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2), 211-238.
- Ertaş, M. Y. (2012). Tanzimat Dönemi Osmanlı merkezileşmesi karşısında bir Osmanlı Ayanı: Tavaslızâde Osman Ağa. *History Studies*, 4 (Enver Konukçu Armağanı), 117-133.
- Eryılmaz, B. (2012). *Kamu yönetimi düşünceler - yapılar - fonksiyonlar - politikalar genişletilmiş ve gözden geçirilmiş* (5 b.). Kocaeli: Umuttepe Yayıncılık.
- Genç, M. (2014). *Osmanlı İmparatorluğu'nda devlet ve ekonomi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Gençoğlu, M. (2011). 1864 ve 1871 Vilayet Nizamnamelerine göre Osmanlı taşra idaresinde yeniden yapılanma. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bİlimler Enstitüsü Dergisi*, 2(1), 29-50.
- Günay, V. (2006). Batı Anadolu'da âyânlık mücadeleleri ve Bergama Voyvodası Veli. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXI(2).
- Heper, M. (2010). *Türkiye'de devlet geleneği* (3 b.). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Karpat, K. (2006). *Osmanlı'da değişim, modernleşme ve uluslaşma*. İstanbul: İmge Kitabevi.
- Karpat, K. H. (2003). *Osmanlı nüfusu (1830-1914) demografik ve sosyal özellikleri*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Kütükoğlu, M. S. (2011). Bir ayan ailesi: Tavaslızadeler. *Belleten*, LXXV(273), 447-470.
- Manav, N. (2017). Mazuliyet Sandığı'nın kuruluşu ve kuruluşuna yol açan sebepler. *Türkiyat Mecmuası*, 27(1), 215-224.
- Mert, Ö. (1980). *XVIII. ve XIX. yüzyıllarda Çapanoğulları*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Mert, Ö. (1991). Âyan. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (C.4, ss. 195-198). İstanbul: TDVİAM.
- Ortaylı, İ. (2020). *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840 – 1880)*. Ankara: Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları.

- Ölmez, A. (2006). Askerî Teftiş Komisyonu'nun kuruluşu ve faaliyetleri. *Tarih Dergisi*, 43, 115-134.
- Özdemir, H. (2013). *Osmanlı Devleti'nde bürokrasi*. Konya: ÖKM. Yayınları.
- Özkaya, Y. (2014). *Osmanlı İmparatorluğu'nda ayanlık*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Sarıyıldız, G. (2009). Sicill-i Ahvâl Defterleri. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (C. 37, ss. 134-136). İstanbul: TDVİAM.
- Şahin, H. (2019). Tanzimat Dönemi Osmanlı ceza hukuku uygulaması. *Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(2), 299-302.
- Şengül, R. (2011). *Yerel yönetimler, genişletilmiş ve gözden geçirilmiş* (2 b.). Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
- Uzunçarşılı, İ. H. (2010). *Meşhur Rumeli Ayanlarından Tirsinikli İsmail, Yıllık Oğlu Süleyman Ağalar ve Alemdar Mustafa Paşa*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Yazıcı, S. (2014). Sultan II. Abdülhamid örneğinde tarihsel algılamanın değişimi. *Journal of History Studies*, 6(5), 233-247.
- Yörük, D. (2019). XVI. Yüzyılın ortalarında iltizam sisteminin yaygınlığı: Lârende Kazası örneği. *SUTAD (Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi)*, 47, 217-238.